

נשים מנהיגות בשליחות קהילתית:
מעמדן של שליחות חב"ד מנקודת מבטן של סטודנטיות
במכללת "בית רבקה"
שלומית דקל וגיטה רוקח

תקציר

סטודנטיות ממכללת "בית רבקה" יוצאות בשנתן השנייה ללימודיהן לשליחות חינוכית בבתי ספר יהודיים בארץ ובתפוצות למשך סמסטר אחד, משתלבות בתפקידי הוראה שם ומסייעות לשליחי חב"ד. מאמר זה מתמקד בתפיסת הסטודנטיות את הנשים השליחות כמודל לאישה האידיאלית מתוך זיקה לשתי מערכות אקולוגיות: מערכת המקרוסיסטמה, המתקשרת כאן למשנת הרבי מלובביץ' באשר ליציאה לשליחות כמפעל חיים, ומערכת המיקרוסיסטמה, המתמקדת כאן בראיית השליחה כבעלת הבית במשפחת השלוחים וכרוח החיה בקהילה המתפתחת. במחקר השתתפו 103 סטודנטיות שענו בכתב על שאלה פתוחה הקשורה להיבטים בחיי השליחות. ממצאי המחקר מעלים ארבע תמות ייחודיות: השליחה כמנהיגה דתית וכדמות חסידית, וכן ריבוי התפקידים שנגזרים משליחותה, וחינוך ילדיה הפרטיים. הדיון בממצאים מצביע על שני מוקדי עניין מרכזיים: ערך ההתנדבות וההקרבה לצד ההעצמה הנשית בחסידות חב"ד, ואורח החיים של משפחה חסידית המתבטא בתפקוד השליחות בביתה, בחינוך ילדיה ובמתן תשומת הלב הראויה לבאי הבית (לרבות הסטודנטיות עצמן) במהלך פעילותיהן המלאה אנרגיה חיונית מופלאה ומתאימה לאפיוןן כדמות מופת לאישה האידיאלית.

מילות מפתח: חב"ד, שליחות, מנהיגות נשית חסידית, תפקידי נשים, בית שליחות

שלומית דקל - "בית רבקה", כפר חב"ד;

sdekel770@gmail.com

ד"ר גיטה רוקח - המכללה האקדמית הדתית לחינוך "שאנן";

gitarokach1@bezeqint.net

ברגעי געגועים שלי, מייד חשבתי על השליחה. אני מתנחמת בכך שעוד מספר חודשים אחזור הביתה למשפחה שלי, ומה איתה?? אין לה לאן לברוח [...] זה הבית והמשפחה שלה - בארץ זרה. והיא עושה הכול ללא הפסקה, ובלי תלונות ח"ו כלל, **ברגעים כאלו החלטתי - גם אני רוצה להיות כזו!!!** (ליבי).

חבוא

בתי חב"ד הוקמו על ידי שליחי הרבי מלובביץ' ובמצוותו, ובפעילותם חובקת העולם שנועדה לטפח חיים יהודיים ולעורר את "הניצוץ היהודי" קנו להם מוניטין בזכות השירותים הרוחניים והחומריים שהם מספקים (בילו ומרק, 2018). מאמר זה מציג את נקודת מבטן של סטודנטיות ממכללת "בית רבקה" שבשנה השנייה ללימודיהן יוצאות ללמד מקצועות יהדות ועברית בבתי ספר יהודיים בארץ ובתפוצות למשך סמסטר אחד (חמישה חודשים). כסטודנטיות בשליחות מייצגות בנות חב"ד דגם ייחודי במפעל השליחות. אף ששהותן נמשכת תקופה מוגבלת בת כמה חודשים בלבד, הן משתלבות במקום כשליחות בתפקידי הוראה, מסייעות לשליחים ומייצגות את הדת הנשית-חסידית בעצם נוכחותן. מודל השליחה בעיני הסטודנטיות, כאישה אידיאלית בחברת חב"ד, מרתק וחדשני.

המסגרת החושגית: הגישה האקולוגית

נקודת המוצא של המאמר היא המודל האקולוגי-התפתחותי (Bronfenbrenner, 1979; 1986), המניח כי ההתפתחות האנושית מתרחשת בתהליכי אינטראקציה הדדית בין הפרט לסביבתו, המתוארים כארבע מערכות: **מערכת המיקרו** (microsystem), שמייצגת את הקשרים של הפרט עם גורמים בסביבתו היום-יומית; **מערכת המזו** (mesosystem), שעיקרה בתהליכים בין גורמי מיקרו המשפיעים על התפתחות הפרט; **מערכת האקסו** (exosystem), שמתייחסת לגורמים שהשפעתם ניכרת על התפתחות הפרט אף שאין לו עימם מגע ישיר; ולבסוף, **מערכת המקרו** (macrosystem), שמבטאת את הערכים התרבותיים ואת נורמות הסביבה המשפיעים על התפתחות האדם.

מאמר זה מתבסס על שתי מערכות אקולוגיות. המערכת הראשונה, **המקרוסיסטמה**, מתייחסת למערכת החברתית-תרבותית הייחודית שבה מתפתח הפרט. למערכת זו יש ערכים, אמונות ואידיאולוגיות, והיא מתפקדת כתשתית לתהליכים חברתיים המתרחשים בה וחולשת על כל המערכות האחרות הרלוונטיות להתפתחות האדם. במאמר זה המקרוסיסטמה מתייחסת למפעל השליחות של הרבי מלובביץ' ולתנועת חב"ד, ומבטאת במאפייני החיים בשליחות, באמונות חברתיות ובציפיות המיוחדות מבנות בחברת חב"ד לצאת לשליחות בעתיד.

המערכת השנייה, המיקרוסיסטמה, מתייחסת לדפוסי התנהגות, לחוקים וליחסים בין-אישיים שהפרט מתנסה בהם במערכת החברתית הפרוקסימלית (Bronfenbrenner, 1979). המשפחה, החברה ומקומות התעסוקה משמשים זירות ללמידה תרבותית, חברתית ואקדמית, מקדמים התנהגויות לקראת השגת מטרות, ומספקים לבעליהם הון חברתי (Coleman, 1990). במאמר זה נבחנה תפיסתן של הסטודנטיות את השליחות בזיקה למערכת המיקרוסיסטמה המיוחסת למשפחת השלוחים ובני קהילה המתפתחת. חשוב לציין כי מחקרים קודמים הציגו את השליחות מהיבט אישי (לדוגמה: Eliezrie, 2016) ומנקודת מבט חיצונית (לדוגמה: Fishkoff, 2003).

חידושו של מאמר זה נעוץ בהתמקדות ביחסן של הסטודנטיות השליחות למושג ה"שליחה" כמנהיגת קהילה לאור שתי המערכות האקולוגיות. תחילה נסקור בקצרה את אפיונה של החברה החרדית כמערכת חברתית תרבותית ואת תפקידי המגדר בחברה זו, ולאחר מכן יובא הנושא המרכזי במאמר: הצגת השקפת עולמן של בנות חב"ד על מוסד השליחות.

רקע תיאורטי

החברה החרדית

היהדות ה"חרדית" מזוהה, בתוך החברה היהודית, במחויבותה להלכה כפי שהתפתחה על ידי האוטוריטה המוסמכת במסורת היהודית ("אורתודוקסיה"). ההקפדה למלא את מצוות ההלכה עומדת בניגוד ל"פשרנות" המיוחסת לדתיות המודרנית, ובאה לידי ביטוי בין השאר בהתנגדות לאידיאולוגיה לאומית-חילונית, במיסוד ישיבות המוקדשות ללימוד תורה, ובביסוס "חברת לומדים" הנשארים ב"אוהלה של תורה" כערך מוחלט (פרידמן, 1991). מבחינה היסטורית, האורתודוקסיה היהודית התפתחה על רקע הצורך להגיב לרפורמה, להשכלה, לחילון ולציונות, וכיום החברה החרדית אינה נוטה לפתח ספרות תיאולוגית שיטתית, המפרטת את ערכיה ואמונותיה. התפתחותה נעוצה ביכולתה לבנות מחדש את "חומות הגטו", ובהן גם את מנגנוני התלות של היחיד בקהילה; בטיפוח מערכת החינוך החרדית, וכן טיפוח יוקרה חברתית ללומדי התורה; בגיבוש התא המשפחתי; בשכלול מערכות תמיכה קהילתיות; ובהבניית נאמנות לאמונותיה ולערכיה (בראון, 2017). יש לציין כי מגמת ההתבדלות המאפיינת את החרדים אינה עוד כפי שהייתה בעבר – תהליכים חברתיים שונים משפיעים על דיוקנה המשתנה של החברה החרדית ומאתגרים את זהותה השמרנית (כהנר, 2017).

התנועה החסידית ותנועת חב"ד

תנועת החסידות באורתודוקסיה היהודית נוסדה על ידי רבי ישראל בעל שם טוב (הבעש"ט, 1698-1760), והיא הציעה גישה חדשה לעבודת ה', שמבוססת על פנימיות התורה וסודותיה. חסידות חב"ד (לובביץ') כענף של החסידות הכללית בלטה בייחודה כבר מייסודה ברוסיה הלבנה, והדגישה את העיון האינטלקטואלי בתורת החסידות ברוח תורתם של אדמו"רי חב"ד (ניסילביץ, תשס"ד).

התפיסה החסידית התייחדה בהדגשת הרובד הפנימי של האדם. הבעש"ט התנגד ליהדות המתנשאת שהייתה לנחלת קבוצת העילית של לומדי התורה, ולימד כי "רחמנא ליבא בעי" (ה' חפץ בלב של היהודי) ולכן כל יהודי יכול לשנות ממימי התורה. יתרה מכך, פשוטי העם, אף אלו שאינם יודעים ולו מילה אחת בהלכה, יכולים אף הם לגשת אל ה' ישירות ובפשטות על ידי השתפכות הנפש ותפילה מן הלב (כהן, תשס"א). יש לציין שההפצה המכריעה של התפיסה החסידית התרחשה על ידי חסידות חב"ד באמצעות ספר "התניא" (1796), שחיבר רבי שניאור זלמן מלאדי, מייסד חסידות חב"ד (Weiss, 1997).

תופעת ה"שליחות", כלומר פעילות דתית במוקדים מחוץ למרכזי הקהילה, אכן החלה בחסידות חב"ד עוד בתקופות האדמו"רים הקודמים של חב"ד - האדמו"ר החמישי, רבי שלום דוב בער (1860-1920), ובנו, האדמו"ר השישי, רבי יוסף יצחק (1880-1950) - אבל תופעת השליחות כנושאת תפקיד מרכזי, אולי המרכזי ביותר, בעולמה של חב"ד, התחוללה בתקופתו של האדמו"ר השביעי בתנועה, רבי מנחם מענדל שניאורסון (הרבי מלובביץ'). המשימה המרכזית שהציב הרבי לחסידיו, להיות "שליח", לא הייתה קלה. היא דרשה מן השליח המיועד לעזוב את ה"מרכז" החב"די, להתרחק ממשפחתו ומסביבתו החמה, וללכת למקומות שפעמים רבות נמצאו בהם, אם בכלל, רק קומץ יהודים שומרי מצוות.

מפעל השליחות בחסות הרבי מלובביץ' הוא מפעל דינמי ומתפתח (פרידמן והיילמן, 2011; קראוס, 2007). הרבי שלח משפחות חסידים לאלפי נקודות ברחבי העולם כדי לחזק את היהדות והאמונה של יהודי המקום ולרומם את זהותם היהודית, מתוך מגמה לזרז את ביאת המשיח ולהכין את העולם לקראת הגאולה (כץ, 2015). אלפי השלוחים מנהלים מרכזים ומוסדות ברחבי הגלובוס, הנקראים "בית חב"ד" (Chabad House), שם המוכר בציבור כמוקד פעילות השלוחים. מטרתה המרכזית של השליחות היא להנחיל יהדות בקרב שכבות העם ולקרב יהודים למסורת ולקיום המצוות (פרידמן והיילמן, 2011). היציאה לשליחות אינה מוגבלת לפרק זמן מסוים, ומבחינת החסיד הוא מתחייב להכין את עצמו ואת העולם סביבו לעידן הגאולה. במערך השליחות ייחד הרבי מקום רב לנשי ישראל ולתפקידן בתיקון העולם על ידי הפצת היהדות ומעיינות החסידות חוצה (וולף, תשס"א).

הרבי מלובביץ', מנהיג נערץ ומורה דרך, היה מקור השראה ודמות הזדהות לחסידי חב"ד, וכן לרבים שביקשו את ברכתו ועצתו (Fishkoff, 2003). לצד שאיפתו להשיב לתחייה את העם היהודי, פעילותו של הרבי התמקדה בחינוך פני החברה הכללית ובשיפורה. במסר אוניברסלי קרא ללמוד לחיות חיים משמעותיים יותר, יצרניים ומוסריים, שיביאו ישועה אישית וישועה כלל עולמית (יעקובסון, 1996). כממשיך דרכו של הבעש"ט התאמץ הרבי מאוד לעודד כל יהודי לדבוק בקשר שלו ליהדות ולהעמיק אותו. לאחר מכן התפתחה תנועת חב"ד בצעדי ענק במהלך סדרת "מבצעים" שנועדו להנחיל לעם ישראל ערכים ומצוות (Mintz, 1992), וביססו את מעמדה כתנועה מובילה בעולם היהודי (בילו, 2016).

אף שחסידות חב"ד שותפה לחברה החרדית הן מבחינה רעיונית הן מבחינה מעשית, היא נתפסת בחברה החרדית כ"משהו אחר" (בראון, 2017). לעומת הזרם החרדי המרכזי, שמתאפיין בהסתגרות ובשמרנות כלפי החברה הכללית, חסידות חב"ד שונה - במבנה המוסדי ובמבנה הארגוני שלה, באופי מנהיגותה, בזיקתה לחברה המודרנית, ובפעילותה החברתית-דתית בחברה היהודית בארץ ובתפוצות. הראיה המכרעת להיותה של חב"ד "שונה" נעוצה בעובדה שמערכת החינוך שלה בארץ (רשת "אהלי יוסף יצחק") אינה - ולא הייתה אף פעם - חלק מן החינוך העצמאי, אלא בעלת זיקה מנהלית למערכת החינוך הממלכתית-דתית (ממ"ד; פרידמן, 1991).

תפקידי נשים

התפיסה המסורתית באשר לתפקידי הנשים מניחה שהגבר מייצג את הקודש והאישה את החולין, ובעבר אכן היה מצופה מנשים להתמסר אך ורק לניהול ביתן ונשללה זכותן לרכוש השכלה או להנהיג קהילה (קהת, 2001). מסוף המאה ה-19 הקימו נשים באירופה ובארצות הברית ארגוני נשים לקידום זכויותיהן. ארגונים אלו נאבקו להשגת הזכות לנשים להשתתף בניהול החברה והמדינה ולהשתלב במוסדות השלטון וההנהגה. יש לציין כי נשים יהודיות רבות היו חברות בארגוני הנשים להשגת זכויות ולקידום מעמדן, והישגי הנשים בארצות המערב היו מודל לחיקוי בארצות שונות (Abrams, 1997).

בעשורים האחרונים מודגש המתח בין התפקידים המסורתיים של הנשים כעקרות בית וכאימהות, ובין שאיפתן לקבל שוויון הזדמנויות בתחומי ההשכלה והתעסוקה, לאור העובדה שהחלוקה המגדרית ולפיה הגברים שולטים בחברה אפיינה חברות רבות במהלך ההיסטוריה (Kark & Eagly, 2009). ההתקדמות במעמדן של הנשים, הניכרת גם בהשפעתן על עיצוב מדיניות, במקומן בהנהגה ובתפקודן ככוח מניע, מיוחסת גם להתחזקותם של ארגוני נשים מקומיים ובין-לאומיים, שכן בכוחם של ארגוני נשים לחזק מודעות נשית ולהכשיר מנהיגות

נשית (פישר, 2004). יכולתן של נשים להשיג הכרה ומעמד בזירה הציבורית ולהיות סוכנות אקטיביות ומבשרות שינוי, ניכרת גם בחברה שמרנית-פטריוארכלית, כפי שטענה מסארוה סרור (2017).

תפקידי נשים בחברה החרדית

תהליך התברות (סוציאליזציה) של נשים חרדיות מכין אותן לתפקידים המסורתיים המקובלים בחברה החרדית. נשים ובנות חרדיות שואפות לנהל אורח חיים מסורתי, לגדל משפחות מרובות ילדים ולחיות לאור חוקי התורה. עם זאת, כנשים לומדות ועובדות הן נחשפות לנורמות החיים המערביים, המתאפיינים במשפחות קטנות ובתרבות פיתוח הקריירה. יציאת הנשים ללימודים ולעבודה מקנה להן מעמד מצד אחד, אך מצד שני חושפת אותן לתהליכים המשפיעים על אורחות חייהן ועל משפחותיהן (ליוש, 2015).

המציאות החדשה בחברה החרדית, שבאה לידי ביטוי בכך שהנשים נעשו המפרנסות העיקריות של המשפחה, נוצרה בעקבות התרחבותה של "חברת הלומדים" החרדית לממדים חסרי תקדים, והיא פועל יוצא של אימוץ האידיאל החרדי - דמות התלמיד החכם שמסתופף באוהלה של תורה (פרידמן, 1988). עם זאת, בהתחייבות של נשים חרדיות לאידיאל של לימוד תורה, ונטילת תפקיד מרכזי בכלכלת הבית, טמון גרעין של מסר פמיניסטי ושינוי במעמדן. בנוסף, תוכני ההשכלה לנשים עברו בשנים האחרונות מהפכה בצומת שבין יחסי הדת, הדעת וסדר המינים. הדוגמאות לכך רבות: השתלבות נשים בהשכלה גבוהה, עבודת נשים מחוץ לביתן, זכות הנשים לבחור בבחירות, מצוות שנשים קיבלו על עצמן, צמיחתן המהירה של מדרשות לנשים, ומעבר מדיונים תיאורטיים והגותיים על מעמד האישה ביהדות להתמקדות גוברת והולכת בצורך ובדרכים ליצירת תפיסה מעשית בהלכה ובממסד (כהן, 2013). באשר למידת השתלבותן של נשים בהנהגה הציבורית, התמודדותן של נשים קשה הרבה יותר (וידר־כהן, 2013).

הדגם הנשי בחסידות חב"ד

חקר נשות חב"ד היה אחד המחקרים החלוציים שבחנו אפשרות של פמיניזם דתי בתחומי האולטרה-אורתודוקסיה היהודית (ליאון ולביא, 2014), והוא הצביע על ייחודיות חברת חב"ד ביחס לקבוצות אולטרה-אורתודוקסיות אחרות ביהדות זמננו. ייחודיותה נעוצה בגיבוי הפורמלי שזכתה לקבל מן העומד בראשה, ובהערכתו של הרבי מלובביץ' למעמד האישה ולתפקידיה, כחלק מן התמורה הפעלתנית שהתרחשה בתנועת חב"ד לאחר מלחמת העולם השנייה (וייל, 2009). לדוגמה, בשל יחסה הייחודי של חב"ד לשימוש באמצעי תקשורת

המוניים, נמצא שכבר בשנות השמונים החל השבועון "כפר חב"ד" לפרסם עיתון נשים (שהוגדר כמוסף) ושמו "באהלי חנה" (צרפתי ולירן-אלפר, 2010). ואכן, מודל ה"משפיעות" בחברת חב"ד תואר על ידי עדה רפפורט-אלברט (Rapoport-Albert, 2013) כדגם פעילות נשים שאינן פמיניסטיות אך גם לא אנטי-פמיניסטיות, דגם המעצים נשים חסידיות, תורם לשוויון מעמדן בחברה ומחזק את זהותן הדתית-חסידיית.

הרבי מלובביץ' קבל על שהתנועה לשחרור האישה ביטלה את חשיבות האישה ואת ערכם של תפקידיה הייחודיים. הוא טען כי השחרור האמיתי של האישה אין פירושו לשאוף לקבלת שוויון בעולם הגברי אלא לשחרר את ההיבטים הנשיים שבאישיות האישה. לדעתו, נשים רגישות יותר לאנרגיה הרוחנית, ולכן עליהן להיות חוד החנית של המודעות החדשה הזאת. מבחינתו, זו תהיה המהפכה הפמיניסטית המושלמת - יצירת הרמוניה בין האנרגיה הגברית לאנרגיה הנשית. ואכן, במשנתו של הרבי היה למעמד האישה משמעות היסטורית: הוא סבר שלאחר אלפי שנות עליונות גברית עומדת להתחיל תקופה חדשה שבה הנשים יזכו בהכרה בחשיבותן האמיתית (Rapoport-Albert, 2013).

הרבי מלובביץ' פיתח גישה מקיפה להגדרת אחריות הנשים בימינו, ובשנת 1952 ייסד את ארגון "נשי ובנות חב"ד". בתוכנית העבודה שהתווה לארגון קבע הרבי את ה"עבודה בנוגע לעצמן", הכוללת קביעת עיתים להתוועדות, שבמרכזה יעסקו הנשים בלימוד תורה והלכה ובלמוד עיקרי תורת החסידות, מנהגי החסידות וכדומה, כדי לחזק את רוח החסידות בביתן. כמו כן, הרבי גם קבע את ה"עבודה בזולתן", הכוללת פעילות ציבורית המתייחסת לניהול תעמולה וחיזוק ענייני היהדות אצל בני ובנות ישראל שבסביבתן (וולף, תשס"א).

ברוח דברי הרבי מלובביץ' נתפס הכוח הנשי כמשאב חיוני במערכת החברתית. למעשה, נשים חסידיות מחברת חב"ד משמשות כשגרירות האידיאולוגיה הדתית: הן סוברות שהתורה מעניקה לאישה מעמד מרומם ומאמינות שהכישורים הרוחניים של האישה נעלים יותר מאלו של הגבר, ושהתקופה בשלה להתבוננות מעמיקה בתמצית הנשיות היהודית.

בחברת חב"ד נשים משלבות תפקידי נשים מסורתיים עם פעילות ציבורית קהילתית. הן מאמינות שהתורה מעניקה לאישה "מנדט" רוחני, שבא לידי ביטוי בדאגה ובאחריות לעתידו של העם היהודי. תופעה זו ראויה לציון לאור העובדה כי לנשים אלו יש בדרך כלל משפחות ברוכות ילדים, המתאפיינות גם בפתיחות כלפי הקהילה ובהכנסת אורחים. כך נשי חב"ד רבות יוצאות לעבוד מחוץ לבית, ובד בבד גם תורמות לקהילה בפעילות ציבורית. יתרה מכך, הרבי חידש שהנשים יכולות להיות "שלוחות" בפני עצמן ומקור להשראה לנשים אחרות, ושהיחס אליהן צריך להיות כחסר לרבניות ומורות רוחניות (לבנטל, 2002), יחס שללא ספק מייצג מעמד ייחודי בין תפקידי הנשים בחברה הדתית. שליחות הרבי משמשות אפוא מודל לאישה

החסידי, לאור תפקידן המרכזי בשליחות המתבטא בפעילות ציבורית-קהילתית ובניהול בית פרטי-כללי המשמש כתובת לכל עניין יהודי (Fishkoff, 2003).

חנהיגות נשית

בבסיס סוגיה זו טמונה למעשה השאלה הזאת: האם המושג "מנהיגות נשית" נחשב לאוקסימורון, שכן נראה כי נשיות עומדת בסתירה לתפיסת ההנהגה באופן כללי - הנהגה נתפסת כגילום הגבריות: כוחנית, היררכית, סמכותית ורציונלית, והיא נדמית במבט ראשון כהפוכה מן הדימוי הנשי המסורתי, המייחס לנשים פסיביות, תלותיות, חולשה וכדומה (שחר, 1995). רונית קרק, אליס איגלי, סטיבן קראו ואחרים הציגו במחקריהם את המפגש המורכב בין דימויי נשיות לדימויי הנהגה, והראו שמפגש זה עלול להגביל את המנהיגות הנשית בשל התפיסה שתכונות נשיות (סטריאוטיפיות) אינן תואמות לתכונות שנדמות כנחוצות לכאורה לתפקידי הנהגה (Eagly & Karau, 2002; Kark & Eagly, 2009). חוקרים אלו מצביעים על כך שהסיבה המרכזית לנוכחותן המעטה יחסית של נשים בעמדות מנהיגות היא סטריאוטיפים מגדריים המלווים בדעות קדומות כלפי נשים, שכן הסטריאוטיפים האלה שומרים על "תקרת הזכוכית" (Agars, 2004). בדיון על מאפייני מנהיגות דתיות יש חשיבות מיוחדת לבחינת החברה שהן פועלות בה, שכן השפעתו של הדימוי הנשי מתעצמת בחברה דתית שאופייה פטריארכלי, ושכין השאר אפשר למצוא בה תופעות כגון החפצת האישה, חינוך לא שוויוני, מידת תלותיות רבה בגבר, ודימויים כגון "נשים - דעתן קלה" ו"כל כבודה בת מלך פנימה" (רוזנברג-פרידמן, 2006).

השקפתן המגדרית המסורתית של מנהיגות דתיות יהודיות נדמית כמנוגדת לעצם הרעיון של הנהגה נשית, ומשום כך הנהגתן מעניינת במיוחד ואף פרדוקסלית. אומנם נשים רבות מצויות בקונפליקט בין תפקידן כרעיות וכאימהות מצד אחד, ובין פעילותן בתחום הציבורי מצד שני, מצב המצריך לנסח אידיאולוגיה של קונפליקט תפקידים (הרצוג, 1994), אבל מנהיגות הנשים הדתיות פרדוקסלית במיוחד לאור המגבלות הדתיות הכרוכות בהנהגה נשית ושאיפת המנהיגות הדתיות לשמור על כבלי המסורת.

בחינת מאפייניה של מנהיגות הנשים הדתיות בתחומי חיים מגוונים (חברה, פוליטיקה, חינוך ועוד) מצויה במידה מועטה בלבד במחקר ובשיח הציבורי, אולי משום שכיום רק לנשים דתיות מעטות יש תפקידי הנהגה חברתית-פוליטית. עם זאת, כשבוחנו את מנהיגות הנשים הדתיות מפרספקטיבה היסטורית, אפשר ללמוד שאף שלנשים דתיות היו תפקידי הנהגה בעבר, הן הושמטו מן הזיכרון הקולקטיבי. סיפורן של המנהיגות הדתיות הוא במידה רבה אפוא גם סיפורה של חברה. עיצוב דמותה של מנהיגה, וקבלתה כמנהיגה על ידי החברה, מצויים בזיקה למבנה החברה שבה המנהיגה פועלת (כהן, 2000).

מנהיגות נשית בחברה החרדית

סוגים שונים של מנהיגות נשית דתית מתפתחים כיום בחוגים דתיים-אורתודוקסיים. כהן (2006) במאמרה על מנהיגות דתית נשית תיארה תופעה שהולכת ומתפתחת בשיח האורתודוקסי בשנים האחרונות: לא מעט נשים פונות למנהיגה דתית ומבקשות ממנה עזרה בפתרון בעיותיהן הדתיות, וממנה הן מקבלות את השראתן בהתנהגותן הדתית היום-יומית.

בסקרם את תנועת המנהיגות הנשית במרחב הדתי בישראל טענו ליאון ולביא (2014) שמנהיגות נשית יוצרת אלטרנטיבה פרקטית להגדרת הנשים לאור התפיסה המגדרית ההיררכית שלפיה לגברים יש מעמד רוחני גבוה יותר. מנהיגות נשים מעוררת השראה להבין מחדש את מעמד האישה בחברה הדתית, כמי שנוטלת אחריות אקטיבית בהווה הדתית. למעשה, מנהיגות אלו קוראות לקהל הנשים להעריך את יכולותיהן הרוחניות להשפיע על המציאות בעשייתן הרוחנית, הן באירועים ציבוריים הן בביתן הפרטי.

המנהיגות הדתיות מובילות קבוצת נשים לצורך השגת מטרות דתיות משותפות, ויש להן השפעה מוסרית ודתית רבה על חברות הקבוצה. את סמכות תפקיד המנהיגות הן שואבות מכוח סגולותיהן הדתיות - יראת שמיים וידיעת התורה - ואילו המונהגות רואות בהן דמות לחיקוי שלאורה הן בונות את זהותן כנשים דתיות, וכן דמות לבירור בעיותיהן הדתיות והמוסריות. עם זאת, חשוב לציין כי בחוגים האורתודוקסים עדיין מובחנת המנהיגות הדתית הנשית מזו הגברית (וידר־כהן, 2013).

חינוך והשכלה בחברה החרדית

מסלול הלימודים הגבוה המקובל בחינוך החרדי מכונה "סמינר", והתלמידות בו לומדות לימודי הוראה בהתמחויות שונות. בשנים האחרונות מתחולל בבתי הספר החרדים לבנות תהליך התפתחות הדרגתי של פתיחת מסלולי התמחות נוספים מלבד הוראה, כדי לסלול את הדרך לפתיחת מסלולי תעסוקה נוספים שעומדים בתנאי אורח החיים החרדי (פריי־חזן, 2013); עם זאת, הליכה למסלולי לימוד אקדמיים אינה תופעה רווחת בחברה החרדית, ורוב בנותיה עדיין רואות בלימודי החינוך אפשרות מועדפת. התרחבות תחומי ההשכלה, ותהליך האקדמיזציה הנובע מן הצורך לפתח מקורות פרנסה חדשים לנשים החרדיות, מעוגנים בתפיסה שהן ירכשו את השכלתן ככלי אינסטרומנטלי שנועד להבטיח את חיזוקה של "חברת הלומדים", אלא שההיכרות עם סגנון הלימודים האקדמי גם מאתגרת מבחינה אינטלקטואלית ויוצרת אצל הנשים מוטיבציה להמשיך ללמוד. בדרך כלל, מסגרות הלימודים נחוות כבעלות מרחב גמיש בזיקה לצרכיהן, עובדה המחזקת את תחושת עצמאותן ומובילה אותן לבחון את תהליך ההעצמה שהן עוברות (ליוש, 2015).

סטודנטיות במכללת "בית רבקה"

החינוך במשנת חב"ד מבוסס על השקפתו של הרבי מלובביץ', והוא מתווה קווי יסוד ברורים לסטודנטיות המתחנכות במוסדות אלו. מן הבנות נדרשת הקפדה על אורח חיים חרדי, המאופיין בצניעות ובהפנמה של ערכים חסידיים. זהותן של הלומדות, רובן ממשפחות חב"דיות ובוגרות מוסדות החינוך של חב"ד, קשורה באופן בולט להיותן מועמדות להוראה, לאור העובדה שהרבי הצביע על לימודי חינוך והוראה כמקצוע ייעודי לנשים שבו תלוי עתידו של העם (שניאורסון, תש"ן, עמ' קלט).

לצורך זה הוקמה מכללת "בית רבקה", המכללה העליתכונית הארצית לבנות חב"ד, בהמשך ישיר ללימודיהן בתיכון. הסטודנטיות לומדות במכללה ארבע שנים, ובשנה הרביעית הן מקבלות תואר אקדמי בחינוך, בשיתוף פעולה עם מכללת "שאנן". רוב הלומדות במכללה (בנות 19-22) נישאות בתקופת לימודיהן, ורבות מהן בוחרות לצאת לשליחות. תפיסת עולמה של המכללה מושתתת על אבני היסוד של חסידות חב"ד: הפצת ערכי היהדות באור החסידות והנחלתם לכל שכבות האומה. מטרת המכללה היא להקים צוות של מורות מקצועיות הפועלות מתוך שליחות והכרה פנימית ליישום ה"אני מאמין" שלהן בתחום ההוראה. בהשראתו של הרבי יוצאות סטודנטיות המכללה להפיץ את ערכי היהדות באוכלוסיות שונות. לפני כל חג מלמדות הסטודנטיות את תוכני החג בבתי ספר ממלכתיים ברחבי הארץ, ורבות מהן מפעילות מחנות קיץ לילדים בארץ ובחו"ל. גולת העשייה החינוכית שלהן היא יציאתן של הסטודנטיות בשנתן השנייה ללימודים במכללה להוראה בבתי הספר היהודיים בארץ ובתפוצות לתקופה שנמשכת ארבעה חודשים, במסגרת המכונה "שליחות חינוכית" (חפר, תשע"ח, עמ' 6).

עולמן של הסטודנטיות בתנועת חב"ד: שליחות

לנשים מקום חשוב במערך השליחות: "תפקידן של הנשים בקרב השליחים הוא במקרים רבים חשוב יותר מתפקיד בעליהן. אחרי ככלות הכל, הנשים הן שמעצבות את אופי החיים בבתי חב"ד ובגני הילדים, שרבים מהם נמצאים בהנהלתן" (פרידמן והיילמן, 2011, עמ' 195). לכן, סטודנטיות מחברת חב"ד נחשפות לתפקידן המורכב מתוך זיקה למערך השליחות, המוגדר אצל החסידים כיציאה מן המוכר והידוע אל ה"פריפריה" כדי לקרב יהודים ליהדותם. השליחות נובעת מתוך הכרה עמוקה ביסוד חסידי שהטביע הבעש"ט - "אהבת ישראל" לכל יהודי באשר הוא. יסוד זה מוזכר גם בדברי המתבגרות הרואות בשליחות את מקצוען בעתיד (דקל, 2009). יש להדגיש כי בחירה בחיי שליחות, שלא כמו בחירת מקצוע ואף לא כמו שליחות ממסדית, היא הכרעה משמעותית מצד עצם ההחלטה לכרוך את הגורל האישי

והמשפחתי עם קהילה בלתי מוכרת, ולעיתים גם נידחת, למשך כל החיים. זו הקרבה עצומה, הנובעת כאמור מן הערך של "אהבת ישראל" לכל יהודי.

מאמר זה מתמקד בשאלה כיצד נתפסות השליחות בעיניהן של סטודנטיות המכללה שהתנסו בשליחות החינוכית. שאלה זו נבחנת כאמור בזיקה לשתי מערכות אקולוגיות, המקרוסיסטמה והמיקרוסיסטמה, בחברת חב"ד.

שיטת המחקר

במחקר השתתפו 103 סטודנטיות בשנת לימודיהן השנייה במכללת "בית רבקה", ששבו משליחות חינוכית במסגרות חינוך של חב"ד בארץ ובתפוצות; כאמור, הסטודנטיות יוצאות לשליחות לסמסטר אחד בשנת הלימודים השנייה שלהן במכללה. הסטודנטיות למדו במסלולי הכשרה מגוונים להוראה והתנסו לראשונה בהוראה ובחינוך כמורות. בשובן משליחותן התבקשו הסטודנטיות לענות בכתב על שאלון המחקר. חשוב לציין כי הסטודנטיות ענו על השאלון באופן אנונימי, ושמותיהן שויבאו להלן הם שמות בדויים.

מחקר זה הוא מחקר איכותני, והוא נעשה ברוח הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית (צבר-בן יהושע, 2001), שאינה מחפשת הסברים סיבתיים לתופעות אלא תרה אחר תהליכי יצירת משמעותן על ידי המשתתפים (שלסקי ואריאלי, 2001). המתודה במחקר כזה מבוססת על ניתוח שיטתי ומתפתח של חומרים הלקוחים משדה המחקר באמצעות מודל פרדיגמטי המבוסס על שלבי האיסוף והניתוח של ה"תיאוריה המעוגנת בשדה" (Grounded Theory; Strauss & Corbin, 1998). חוויית המציאות ועולם ההתנסויות כפי שהם נחווים על ידי הנחקר, מפורשים באופן מבוקר ורפלקסיבי על ידי החוקר (שלסקי ואריאלי, 2001). גישה זו מזמנת אפשרות ללמוד בדרך בלתי אמצעית כיצד נתפסת דמות השליחה בעיני תלמידות המכללה היוצאות לשליחות, ותפיסה זו נבחנה בשני התחומים האלה: השליחה כמנהיגה דתית וכדמות חסידית לחיקוי, והתנהלותה בביתה לאור ריבוי תפקידיה (multitasking) וחינוך ילדיה. איסוף הנתונים למחקר נעשה באמצעות ניתוח שאלה פתוחה שהוצגה בפני הסטודנטיות ששבו מן השליחות החינוכית, ובה התבקשו לציין היבטים בחיי השליחה ובאישיותה שהשפיעו על השקפת עולמן ועל התנהגותן. התשובות לשאלה זו פתחו בפני החוקרות צוהר לעולמן הפנימי של המשתתפות במחקר ושימשו כלי להעברת המידע (Denzin & Lincoln, 2000; Lucius-Hoene & Deppermann, 2000). השאלה הפתוחה אפשרה לתלמידות לכתוב בחופשיות על חווייתיהן והרגשותיהן, ללא הכוונה מצד החוקרות. שיטה זו מאפשרת

למשתתפים במחקר לחוש שיש להם יכולת לשלוט על כתיבתם ולהביע את כל העולה על ליבם (Charmaz, 2003).

ברוח ה"תיאוריה המעוגנת בשדה" כלל תהליך עיבוד הנתונים שלבים של יצירת קטגוריות ושלבים של חידודן, שנערכו במקביל (גבתון, 2001). הנתונים שנאספו בתהליך עיבודם חולקו לארבע תמות מרכזיות, ובאמצעותן יוצעו להלן הסברים לתופעה הנחקרת (Strauss & Corbin, 1998).

חמצאים

בתשובותיהן לשאלון תיארו הסטודנטיות את השליחות, ובדבריהן עלו ארבע תמות מרכזיות, בזיקה לשתי מערכות אקולוגיות: במערכת המקרוסיסטמה - התמות "השליחה כמנהיגה דתית" ו"השליחה כדמות חסידית"; ובמערכת המיקרוסיסטמה - התמות "ריבוי התפקידים" ו"המיקוד בבית פנימה: חינוך הילדים".

א. השליחה כמנהיגה דתית

במחקר הנוכחי עלה מדברי הסטודנטיות שמעמדה של השליחה נתפס בעיניהן כמנהיגה דתית נשית. הסטודנטיות תיארו את השליחה כ"סוכנת דת" בקהילה שהתגבשה סביבה במקום שליחותה. תפקיד השליחה רבגוני אך ממוקד מטרה: להקנות ידע ואורח חיים יהודיים. השליחה מתוארת אפוא כמנהיגה רוחנית הפועלת במסלול נשי המקביל למסלול הגברי, ובמרכזו בעלה השליח, כפי שעלה מדברי הסטודנטיות (ההדגשות כאן ולהלן הן של המחברות):

השליחה כל הזמן חושבת איך אפשר לקרב עוד יהודים, היא מוסרת הרבה שיעורים לנשים ומשפיעה עליהם המון יהדות וחסידות. חייה מוקדשים לטובת יהודים אחרים (רותי).

במיוחד הדהים אותי היחס והחשיבות שלה לכולם, גם לילדים בבית הספר, גם לאנשים ה"מכובדים" בקהילה, גם ל"עמך". היא התעניינה בכולם, היה חשוב לה להוסיף להם בידישקייט [יהדות] והיא ידעה איך לפנות לכל אחד בצורה המתאימה ובאמת לרומם אותו (חוה).

היא התמודדה עם כל דבר!!! כשלא יכלה למסור שיעור או משהו, דאגה כל כך מה יהיה עם הנשים שהתרגלו לשיעור, איזה פספוס וכדומה (שיינא).

מדברי הסטודנטיות ניכר שהשליחה מייצגת מנהיגות נשית דתית, ושהיא משפיעה על ציבור הנשים בהתנהגותה הדתית היום-יומית.

מאפייני המנהיגות הנשית של השליחות

למנהיגות נשית יש שתי תבניות אופייניות המייחדות אותה ממנהיגות גברית. התבנית הראשונה מתייחסת לסגנון הדמוקרטי והמשתף, שאופייני יותר להנהגה נשית, לעומת הסגנון הסמכותי, שאופייני יותר למנהיגות גברית (Eagly & Johnson, 1990, p. 247). ניתן לזהות את הסגנון הדמוקרטי במנהיגות השליחות בדבריהן של הסטודנטיות:

השליחה שלנו אף פעם לא התלוננה למרות שאם היא הייתה רוצה היא הייתה מוצאת על מה להתלונן. הבית שלה תמיד פתוח לאורחים ותמיד עם חיוך על הפנים. על כל דבר שעשינו היא לא הפסיקה להודות. **אנחנו הרגשנו ממש קטנות לעומתה** (חני ושורי).

למדתי שההתנהגות הכללית צריכה להיות ברכות ועדינות ובדרכי נועם ולא בתוקף והחלטיות [...] **למדתי המון!** (רינה).

השליחה הייתה **מתייעצת איתי לגבי אופי הפעילות שרצתה להפעיל** (חני).

[השליחה] דוחפת המון את בעלה להשקעה בשליחות ועומדת מאחוריו בכל צעד שהוא עושה **ומעודדת אותו** (דסי).

ראיתי שכל דבר מחיי השליחות היא **משתפת את הרבי**, וזה השפיע עלי מאוד. כל שאלה שהייתה מיד כתיבה לרבי,¹ כל מאורע שקרה בין משמח בין עצוב - מיד היה דיווח לרבי. **נדהמתי מכך!** (גיטה).

כפי שניתן לראות מדברי דסי וגיטה לעיל, הן זיהו שיתוף שחוו מן הצד - של השליחה עם בעלה ועם הרבי - כחלק מביטוי ייחודי למנהיגה נשית חסידית.

התבנית השנייה מצביעה על מנהיגות נשית כמשפיעה וכאפקטיבית יותר מן המנהיגות

הגברית בתפקידים הדורשים יכולת טובה יותר בניהול קשרים בין־אישיים (Astin & Leland, 1995; Eagly, Karau, & Makhijani, 1995). מתיאורי הסטודנטיות ניתן ללמוד כי השליחה מצטיינת בניהול מערכות יחסים:

הוקסמתי מהיחס המיוחד של השליחה לכל מקורב/ת, התעניינות בפרטיהם ומהקשר הטוב ששמרה איתם. מקבלת את כולם בשמחה גם אם זה אורחים קבועים (רבקה).

לא מוותרת לעצמה בשום תחום!!! מארחת בחום את כל האורחים! לא משנה מי זה, גם אנשים פשוטים שמגיעים כל שבת ומתנהגים לא בנימוס (רוחי).

גם בסעודות שבת היא לא ויתרה על סעודה מושקעת בצורה גשמית, וכמובן בסעודה עצמה נתנה לכל אורח הרגשה חמימה כאילו הוא בן בית יחיד פה (לאה).

מדבריהן ניכר שהשליחה מיטיבה ליצור מערכות יחסים חיוביות עם בני הקהילה, ובכך מבטאת את שאיפתה לקרב אותם למסורת ישראל. באופן דומה התרשמו הסטודנטיות גם מן היחס החיובי, הרגיש והאחראי שהשליחות העניקו להן עצמן:

לשליחה היה חשוב מאוד מה אתנו - מה חסר לנו, איך אנו מסתדרות, למרות שהיו לה הרבה דברים "על הראש": השליחות שלה בקהילה, בית הספר, בבית שלה. זה מאוד תפס אותי - לא לשכוח את הזולת (אורה).

כל מה שהיה לי חסר או שדיברנו שנעשה, עשתה וטיפלה מיד, כאילו זה הדבר היחיד שהיה לה על הראש (תמר).

היא כל כולה מיוחדת!!! היא בן אדם עם רצון להצליח לתת את המקום לכל אחד! [...] חייכנית תמיד ונותנת הרגשה טובה ובטוחה!! היה כיף אתה כי גם היתה פתוחה אתנו והיינו מדברות על החיים וכו' (שטערני).

התמסרות מוחלטת לזולת. המון נתינה לזולת, אכפתיות, רצון לעזור, התעניינות, שופעת אור, קורנת חום. מתמסרת לחינוך החסידי של ילדיה. מתחשבת בנו - בנות השליחות, חברמנית (סימה ויהודית).

על היחס של הסטודנטיות כלפי השליחות, לאור גילויי האכפתיות הכנה מצידן של השליחות, ניתן ללמוד לדוגמה מדבריהן הבאים:

היחס בינינו היה ממש כמו אחיות גדולות במשפחה [...] עם השליחה היה קשר מעולה של חברות, עזרה הדדית וכד' (שיפי).

השליחה העניקה לי תחושה של בית - וזה נכון, בעיקר הרגשתי שתפקידי לעזור לה בכל מה שבת עוזרת לאמא שלה (ולא מדובר על עזרה פיזית בעבודות הבית, לכך יש לה צי של עוזרות...). למה אני מתכוונת? להקשיב לכל סיפורי השליחות, ההתמודדויות, האתגרים וההצלחות, לחשוב אתה יחד על העתיד של הילדים - באיזה מוסדות ימשיכו, להחמיא ולפרגן לשליחה בלי סוף (כי באמת אין מי שיחמיא על העבודה המיוחדת שלהם), לעזור בשמירה על הילדים, לעזור בהכנות לערבי נשים, לשיעורים ועוד המון דברים קטנים כאלה (אהובה).

נכונותה של השליחה לשמוע ולשתף אחרים בפעילותה משתלבת עם תכונה נוספת המאפיינת רבות מן המנהיגות המתוארות: גמישות מחשבתית, המביאה לידי יצירת תוכניות חדשות ובלתי מקובלות (כהן, 2006). תכונות אלו אף הוזכרו בדברי הסטודנטיות:

השליחה נותנת מעצמה ללא הפסקה. היא אוהבת לתת ולהפתיע. עושה הכל עם חיות רבה. המוטו שלה הוא קירוב מתוך ימין מקרבת - להראות את היופי של היהדות (שירה).

מעבר להוראה עם ילדי השליחים היתה פעילות שבועית אצלינו בדירה. היו ערבי נשים וכנסים שעזרנו לשליחים בכל דבר שנדרש. בכל דבר שביקשו. השליחה מאד יצירתית והיא זאת שמתכננת, אנחנו היינו המבצעות (חנה).

דמותה של השליחה, וכן התנהלותה במערכות היחסים שקיימה עם בני קהילתה ועם הסטודנטיות עצמן, היו מדד למנהיגות נשית בעיני הסטודנטיות. יתרה מכך, הבנות תיארו דמות של אישה אידיאלית בחברה החסידית-חב"דית, כפי שיוצג להלן בתמה השנייה.

ב. השליחה כדמות חסידית

הבנות ציינו בהתפעלות את העובדה שכל מעגל חייה של השליחה נע סביב התפקיד שלה, ושסדר היום שלה מלא תחושת שליחות:

דבר מאוד מיוחד שראיתי בשליחה שלנו זה שהייתה לה קבלת עול מוחלטת שאף פעם לא נתקלתי בה. עושים מה שצריך וזהו. זה השפיע עליי מאוד גם בשליחות עצמה, ובעז"ה בשליחות שלי בעתיד (מושקא).

כמו כן, הסטודנטיות הזכירו את הכתיבה לרבי כביטוי להתקשרות של השליחה אל המשלח (הרבי), והתפעלו מכתובתה על כל דבר, קטן כגדול:

ראיתי שכל דבר מחיי השליחות היא משתפת את הרבי, וזה השפיע עלי מאוד. כל שאלה שהייתה מיד כתיבה לרבי, כל מאורע שקרה בין משמח בין עצוב - מיד היה דיווח לרבי. נדהמתי מכך! (גיטה).

כל פעם כשיצא לשליחה מכתב באגרות קודש [סדרת כרכים המאגדת את רבבות המכתבים שהשיב הרבי במשך השנים לפונים אליו] להוסיף ולפעול היא רק חיפשה איפה אפשר עוד ועוד להוסיף (שרה וחני).

הסטודנטיות גם הדגישו בדבריהן את הדרך שבה העבירה השליחה את המסרים הללו אל הדור הבא, וסיפרו על מקרים רבים שבהם ביטאה השליחה בפני ילדיה את העיקרון החינוכי של דבקות במשימת השליחות:

השליחה שלנו היתה אישה מקסימה, שלא ראתה כלום מול העיניים חוץ מרבי ושליחות. אני זוכרת שאחד הילדים הקטנים שלה רצה יום אחד לשים סתם תמונה במסך הפלאפון והוא הראה לה את זה, היא חייכה ואמרה, תמונה שמים או של הרבי או של השליחות (חני).

הצניעות בלבוש בהתנהגות של השליחה מעוררים התפעלות. השליחה מעורבת מאוד בחיי הקהילה ויוזמת רבות. מעריכים אותה רבות. בקשר לאווירה חסידית בביתה יש לציין שכל תאריך חסידי מוזכר ע"י התוועדות ולכבוד ההתוועדות היא מכינה כל

מיני מאכלים שהילדים אוהבים (למרות שהמוצרים לא תמיד קלים להשגה!) (רבקי ורחלי).

התקשרות לרבי על ידי מילוי רצונו והוויתור על ה"עצמי" בשביל הזולת הוזכרו שוב ושוב בדברי הסטודנטיות כמוטיב בדמותה של השליחה:

היא בעיני דוגמה לחסידה אמיתית ומקושרת של הרבי שמוכנה למסור את הנפש ואת כל החיים בשביל השליחות הזו. לשלוח 6 (!) ילדים מהבית [כשהם מגיעים ל]גיל 11-12, לעבוד ולתת את כולה מבלי לקבל תמורה הנראית לעין, וכל זה בשקט, בענווה ובחיוך תמידי. היא עבורי סמל ודוגמה לשליחה בדיוק כמו שהרבי רוצה (פייגי).

בעיקר אנו עבדנו עם השליח אך גם עם השליחה היה לנו קשר טוב. היא מתמסרת מאוד לפנסיון שברשותם ומוותרת על המון דברים חשובים כמו שולחן שבת משפחתי - לטובת ילדי הפנסיון. היא ממש כמו אמא לכי-50 ילדים וזה מדהים בעיניי!!! (ביילי).

מסירותה של השליחה לחיי הקהילה שזורה בדברי ההערצה החוזרים ונשנים של הסטודנטיות כשהן נדרשות לתאר את השליחה, כל אחת במקום שליחותה, כפי שהציגה למשל חיה את השליחה שלה:

כל כולה של השליחה - נתינה! הכנסת אורחים בלתי רגילה, נותנת תחושה לכל אורח שהוא רצוי [...] אכפת לה מהחינוך, מהעבודה, מההתמסרות לכל פעילות שהיא [...] שליחה היא המודל הכי רצוי להתמסרות לרבי ולדוגמא אישית. התעלות מעל לכל המכשולים, אין חיים פרטיים, הכל לקהילה (חיה).

יתרה מכך - מסירות הנפש של השליחה נעוצה בעצם בחירתה בשליחות, כפי שהסבירה רחל:

ראשית כל מסירות הנפש העצומה של השליחה, לצאת לפינה כה נידחת בעולם! הכל פה קשה הרבה יותר - מזג האוויר בלתי נסבל, האוכל הכשר איננו בנמצא, רחוק מהמשפחה והחברים המוכרים, ללא מוסדות חסידיים לילדים (רחל).

יפוש ציינה את היעדר האינטרסים של השליחה, שפועלת כדבר מובן מאליו:

אישה מדהימה. הכי התרשמתי מכך שהיא עושה הכל בכל כך פשטות. היא בכלל בכלל לא מרגישה שהיא עושה כאן משהו גדול ומגיעות לה איזשהן מחיאות כפיים על כך. ובאמת!! היא שם כי ככה. כי צריך. והיא עושה את מה שצריך מעל ומעבר. בלי הנחות. סמל הנתינה וההענקה. כל כך טובה. וגם בנתינה, היא עושה את זה כל כך בפשטות וכמובן מאליו. התרשמתי (יפוש).

בתיאורי הסטודנטיות שזורה השליחה כדמות לחיקוי, וכפי שעולה למשל מן הציטוטים האלה:

ברגעי געגועים שלי מיד חשבתי על השליחה - אני מתנחמת שעוד מספר חודשים אחזור הביתה למשפחה שלי, ומה איתה??? אין לה לאן לברוח [...] זה הבית והמשפחה שלה - בארץ זרה. והיא עושה הכל ללא הפסקה, ובלי תלונות ח"ו כלל, ברגעים כאלו החלטתי - גם אני רוצה להיות כזו!!! (שיפי).

העשייה היומיומית מבלי לוותר לעצמה או להיכנע לעומס, השפיעו עלי מאוד. לדעתי בעקבות כך, גם אני דרשתי מעצמי מאוד וחקיתי אותה (דובה).

העדינות שלה, האופן בו היא מתפקדת בין הבית שלה האישי לבין חיי הקהילה, בין חינוך הילדים החסידי ל"חינוך שלה". היא אשה מיוחדת בהחלט והייתי רוצה בעתיד להיות כמוה (חוי).

למדתי ממנה כיצד יש לעמוד חזק על העקרונות שלנו וכיצד חיים עם המטרה העיקרית של השליחות - קירוב הגאולה - בכל פעולה קטנה. בנוסף, למדתי מהי כוחה ועוצמתה של אהבת ישראל של השליחים והכנסת האורחים לביתם הפרטי (שרה).

ניכר מדברי הסטודנטיות שהשליחה נתפסת בעיניהן כדגם החסידה הרצויה בעיניו של הרבי מלובביץ', המיישמת את משנתו באשר לתפקיד השליחה ופועלת במסירות יוצאת דופן לטובת השליחות. עם זאת, לשליחה יש תפקיד נוסף הכרוך במחויבותה לניהול משק הבית, כרעיה וכאם, במשפחה חסידית. על תפקידה זה ניתן ללמוד מתיאורי הסטודנטיות שיובאו בסעיף הבא.

ג. ריבוי התפקידים

תכונה נוספת שהוגדרה במחקר כמאפיינת נשים שיש להן ריבוי תפקידים (multitasking) אפיינה אף היא את השליחות המנהיגות: שילוב בין עולם הבית והמשפחה שלהן ובין תפקידן הציבורי. הלגסן (Helgesen, 1995) עקבה במחקרה אחר התנהגותן של מנהלות בעבודתן לאורך זמן, ומצאה כי הנשים שהיו אחראיות גם לביתן וגם לעבודתן יצרו אינטגרציה בין הספרה הציבורית והספרה הפרטית שלהן וחשו כי חייהן עשויים מקשה אחת: הכול - בית ועבודה - זורם יחד.

תמה בולטת שעלתה בתיאורי הסטודנטיות את דמות השליחה מצביעה על אישיותה כמתגייסת לצורכי הקהילה לצד ניהול ביתה הפרטי ומשפחתה. התפיסה המסורתית מעודדת דמות נשית שמאפייניה "נשיים" (למשל צניעות), ומצופה ממנה לשאת באחריות טיפוח הבית וניהול המשפחה (ליוש, 2015). עם זאת, בעולם החרדי חלה תמורה במעמדה של האישה כשהחלה לצאת לעבודה כשותפה לנטל הכלכלי (בראון [הויזמן], 2012). תפקידי הנשים בעידן המודרני תובעים מהן להשתתף בפרנסת המשפחה ולעבוד מחוץ לביתהן לצד נטילת האחריות לניהול משק הבית, וכך נולד המיתוס "סופרוומן" (superwoman) - האמונה שאישה יכולה לעמוד בריבוי תפקידים באופן מושלם. תיאורי השליחות כ"סופרוומן" חזרו שוב ושוב בדברי הסטודנטיות, למשל בדבריה של חנה:

השליחה היא אמא למספר ילדים קטנים, בעלת הבית על בית הספר, מלמדת עברית בגנים, מנהלת שיעורים שבועיים לנשים, מלווה נשים באופן אישי, מנהלת יחד עם בעלה את פרויקט הסטודנטים, מארחת, מתוועדת, נואמת, מבשלת [...] במשך כל היום היא הייתה עובדת קשה מאוד, המון פרויקטים בו זמנית, לחץ מטורף (חנה).

לאה הדגישה בדבריה גם את תשומת הלב של השליחה לפרטים הקטנים:

גם בסעודות שבת היא לא וויתרה על סעודה מושקעת בצורה גשמית, וכמובן בסעודה עצמה נתנה לכל אורח הרגשה חמימה כאילו הוא בן בית יחיד פה (לאה).

קוליק (2014) הראתה שלמרות תחושת המתח הנובעת מן הצורך לשלב בין דרישות העבודה ובין הטיפול במספר ילדים רב, נשים חרדיות עובדות מתייחסות לריבוי תפקידיהן בחיוב. יתרה מכך, מסקנתה היא שבניגוד למצופה, לריבוי התפקידים של אימהות עובדות יש תרומה

מיטיבה המפחיתה את תחושות הדחק שלהן; כלומר, ריבוי התפקידים גרם לנשים לחוש התחדשות, ניצול מרבי של הזמן שלהן ואפשרות לעסוק בתחומים מגוונים התורמים למעגלים הקרובים והרחוקים של המשפחה ושל הקהילה. נראה כי בשל הסיפוק הרב שהן חשות מביצוע שלל תפקידיהן, האימהות העובדות אינן מייחסות חשיבות רבה למתח הנוצר בין הדרישות התובעניות של מערכת הבית ובין הדרישות של מערכת העבודה. כך התרשמה גם נחמה בתיאור תפקוד השליחה הנושאת בנטל ריבוי התפקידים:

ממבט מהצד התפעמתי מכמה השליחה מסוגלת לבצע ולנהל בית ספר שלם ביד רמה. כל פעם שעמדנו ליד השליחה, וצפינו בה פועלת ועוסקת בניהול בית הספר, אני אישית התפעלתי איך השליחה מסוגלת לעמוד בכל הלחץ, האחריות והנטל של להיות גם שליחה וגם מנהלת וגם אמא במשרה מלאה. כל דבר שהיה צריך לבצע היא ביצעה באותו רגע ללא דחיות וללא עיכובים (נחמה).

יש לציין כי ייחודיותן של השליחות בעיני הסטודנטיות לא באה לידי ביטוי רק בריבוי תפקידיהן, אלא כאמור גם בתיאורן כ"סופרוומן", המתפקדות בכוחות על-אנושיים כמעט:

השליחה נתנה הרבה מעבר לכוחות אנושיים ובכל תחום שעסקה בו היא נתנה **1,000,000 אחוז מעצמה!!!** היא הייתה מחנכת כיתה ג', מנהלת ואמא מסורה!! (דבורי).

השליחה הקפידה לתת בלי גבול וכמעט לא ראיתי אותה נחה. ממש אפשר היה לראות שהיא מיישמת את "עשו כל אשר ביכולתכם" [קריאתו הנפשית של הרבי מלובביץ' לחסידיו בכ"ח בניסן תשנ"א, שמשמעותה להתמסר לתיקון העולם ולפעול לביאת המשיח]. היא פעלה בקהילה ובבי"ס והייתה לה גם נוכחות בבית למרות שהייתה עובדת בחוץ. הרבה נשים מכל הזרמים והסוגים העריצו אותה וחיבבו אותה (אורה).

רות ייחסה את הביטוי "אשת חיל" לשליחה שחזרה לתפקד במרחב הציבורי מייד לאחר שילדה:

השליחה אצלנו ילדה בת באמצע השליחות וכבר אחרי יומיים בישלה וארגנה לקבוצה שהגיעה, רואים שזה בית של שליחות 24 שעות! השליחה ממש אשת חיל! (רות).

מדברי הסטודנטיות ניכר שהן העריצו את תפקוד השליחות בפעילויותיהן הציבוריות הענפות. לכך יש להוסיף ולהדגיש שרוב הסטודנטיות שהשתתפו במחקר חשו שבתי השליחות היו כמו ביתן שלהן בתקופת שליחותן, וטיב תפקודן של השליחות בבתיהן ובאחריותן למשפחותיהן הודגש מאוד בתיאורי הסטודנטיות, כפי שיוצג בסעיף הבא.

ד. המיקוד בבית פנימה: חינוך הילדים

לחינוך הילדים יש חשיבות עליונה בבית היהודי, ואת האחריות לו נושאת האם על כתפיה (ויינרוט, 2001). יתרה מכך, בעשורים האחרונים ניתן למימוש הפוריות והאימהות מקום של כבוד בהבניית תפיסות נשיות. לנשים יש דחף פנימי לטפל בילדים, בבני משפחה ובקהילה, ורצון לקשור קשרים חברתיים, ולכן החינוך וההוראה היו - וכנראה ימשיכו להיות - מבצרן של הנשים (פישר, 2004). אף שרוב בני האדם סוברים ששני ההורים צריכים להיות שותפים פעילים בגידול הילדים, הם גם מניחים שהאם (ולא האב) היא זו שצריכה להפסיק את התפתחות הקריירה שלה כדי ללוות את ילידה בשנותיהם הראשונות (Wood & Fixmer, 2017). בנוסף, תפקידה המשמעותי של האם, לעומת האב, בולט בהצבת גבולות (שויער, 2006).

כבנות בית במשפחות השליחים העריכו הסטודנטיות את תשומת הלב שהעניקו השליחות לחינוך ילידיהן הפרטיים. מסירותן לחינוך ילידיהן ניכרת בסדר העדיפויות שלהן, כפי שעולה למשל בדבריה של טובי:

השליחה היוותה בשבילי כמודל לשליחה מסורה מאין כמוה!! שלא מותרת בכהוא זה על חיי משפחה - תמיד כשהגענו אליהם הביתה התפעלנו כל פעם מחדש מיכולותיה של השליחה - תמיד פגשנו אותה משחקת עם הילדים שלה, מכינה להם מבצעים וכו', ואף פעם לא הבנו איך היא מסוגלת [...] כשהיינו יושבות איתה על פעילויות זה היה רק כשכל הילדים כבר ישנו, ורק אז היא התפנתה לעניני השליחות - וגם זה בכזה מרץ כאילו כל היום היא לא עשתה כלום (טובי).

מדבריה עולה שלאור פעילותה הענפה של השליחה, תשומת הלב שהעניקה לילדיה זכתה להערכה רבה. עם זאת, בהערכת השליחות מצד היבט חינוך הילדים עלתה בדברי כמה מן הסטודנטיות גם ביקורת שלילית, לא פעם בין השורות, חרף ההערכה הכללית החיובית כלפי השליחות ותפקידיהן. כך למשל שילבה רינה ביקורת מרומזת בתוך מילות הערכתה לשליחה:

השליחה מאד מסורה לחיי השליחות [...] הרבה גם על חשבון הילדים. היא בן אדם מאד מאמין ולמדתי ממנה הרבה (רינה).

שולמית העבירה את המסר אל עצמה והסיקה מסקנות להתנהלותה שלה:

השליחה היא מתפקדת מאוד ועושה המון. אישה עם מסירות נפש עם כוחות גדולים, שהלוואי והיה לכל אחת יכולת למסור את עצמה. אני אישית ארצה להשקיע יותר בביתי. כי הבית הוא העיקר, והבעל תפקידו יותר בחוץ. האישה היא יותר דוגמא אישית אך פחות לארגן הכל (שולמית).

ביקורת מפורשת יותר, לצד ההערכה הכללית, הודגשה בדבריה של לאה:

מאד הרשים אותי ההתמסרות שלה לשליחות, הכוחות והאוירה החסידית במקום. אך מאד קשה לי לקבל אותה כדמות כי בעיני היא אישה המתמסרת מידי לשליחות והבית קצת נשאר מאחור (לאה).

בדברי הביקורת של לאה ניתן לחוש בתהליך המודלינג ששזור בתיאורי הסטודנטיות את השליחות, תהליך שלא התרחש במוצהר אך בהחלט היה נוכח. תפיסת השליחה כדמות לחיקוי - וכן גם לאי-חיקוי - מציבה את השליחה כסוכנת תרבות לסטודנטיות, ויש לכך חשיבות רבה, שכן המעבר אל הבגרות מלווה באימוץ ובהפנמה של סוכני תרבות באמצעות מודלינג (פרידמן, 2011).

לסיכום פרק הממצאים, מתיאורי הסטודנטיות את השליחות שהתוודעו אליהן כששהו במחיצתן עולים שני תחומי עניין מרכזיים: התחום הראשון קשור לערך ההתנדבות וההקרבה של השליחות, הכרוך גם בהעצמה הנשית בחברת חב"ד, ומתבטא בעובדה שרבות מן השליחות מתפקדות כמנהיגות במרחב הציבורי ומשתתפות בניהול מוסדות חינוך ומוסדות אחרים בקהילה; התחום השני קשור לאורח החיים של משפחה חסידית ומתבטא בתפקודן של השליחות בבתיהן - חינוך ילדיהן ותשומת הלב לבאי הבית, לרבות הסטודנטיות עצמן. אף כי היו סטודנטיות שהשמיעו ביקורת מועטה על הקונפליקט בין תפקוד הבית לדרישות השליחות, ניכר שביקורת זו נאמרה מתוך הערכה כלפי השליחה ותפקידיה הרבים.

דיון

השליחה כדגם נשי של מנהיגות דתית-חסידית

המערכת החברתית-תרבותית שבה מתפתחות בנות חב"ד מתייחדת בערכים, באמונות ובאידיאולוגיות הבאים לידי ביטוי במוסד השליחות. במחקר הנוכחי נמצא כי במהלך שהותן בשליחות ספגו הבנות מדמותה של השליחה כמודל לזהות נשית חסידית.

בתקופת השליחות רוב הסטודנטיות במכללת "בית רבקה" לומדות בשנה השנייה ללימודיהן, בשלב מעבר לבגרות הנתפס כשלב אינדיבידואליזציה וחיבור (individuation-connectedness), המזמין אותן לפתח את זהותן האישית וכן את תפיסתן כלפי זהותן המגדרית. באופן כללי נמצא שבנות מתאמצות יותר מבנים להשיג מטרות וערכים בתחומים הקשורים לתפקידי נשים בעולם המשתנה (Cote & Levine, 2002). יש לציין שמתבגרות מפנימות ומאמצות את "סטריאוטיפ האישה הטובה" בתהליך הפרידה מן האם באמצעות סוכני תרבות (פרידמן, 2011), וחשוב לזכור שבתקופת השליחות החינוכית מתנתקות הסטודנטיות מבתיהן ונחשפות למודל נשי חסידי אחר. בדברי הסטודנטיות עלו שני ממדים מובילים שבהם הבחינו בעבודת השליחות: ממד התנדבות והקרבה עצמית, וממד העצמה פסיכולוגית.

התנדבות והקרבה עצמית

התנדבות והקרבה עצמית בתחומי השליחות עלו שוב ושוב כמוטיבים בתיאורי הסטודנטיות את השליחות. יש לציין כי באופן כללי יש לנשים מקום מרכזי בציבור המתנדבים (Shye, Lazar, Duchin, & Gidron, 2000). קוליק (2008) הדגישה שהתנדבותן מאופיינת באמפתיה רבה, שבעיניהן יש חשיבות רבה לערך העזרה לזולת, ושהן חשות אשמה כשאינן מגלות חמלה כלפי אדם הזקוק לעזרה. כמו כן, נשים מאמינות שהן צריכות לדאוג לצרכים האישיים והרגשיים של האחר, ורבות מהן רואות בהתנדבות הרחבה של תפקידיהן המסורתיים כנשים וכאימהות. במחקר נמצא כי המניעים להתנדבות עשויים לעורר אצל מתנדבים תחושת מעורבות ורצון התמדה, להגביר את תחושת שביעות הרצון ולחשל אותם מפני קשיים שיוצרים שחיקה נפשית (Sujan & Mowen, 2005).

מתיאורי הסטודנטיות ניכר שהשליחות מגלמות בעיניהן את ערך ההתנדבות החפה מאינטרסים אישיים, ושהן תופסות את השליחות שלהן כמיועדת באמת בשביל האחר. הן הביעו בהערכה כיצד השליחות נותנת את כל כולן לקהילה, והוסיפו שרוח ההתנדבות שלהן גובלת לטעמן ב"מסירות נפש" עצומה: הן יוצאות ל"פינה נידחת" בעולם, שתנאי החיים בה קשים בשל מזג אוויר בלתי נסבל, בשל הקושי הרב למצוא אוכל כשר, בשל הריחוק מן

המשפחה והחברים המוכרים, ובשל היעדר מוסדות חינוך המתאימים לילדיהן. הסטודנטיות גם ציינו שהשליחה מתייחסת לנתינה לקהילה כמובנת מאליה.

העצמה פסיכולוגית

העצמה פסיכולוגית (psychological empowerment) מתייחסת לכוחות הפנימיים המעניקים לפרט בחברה תחושה שהוא שולט בגורלו ומכוון אותו כרצונו, וכך מסוגל להשפיע על תהליכים חברתיים לטובתו שלו (Zimmerman, 2000). פסיכולוגים התפתחותיים מתייחסים להעצמה פסיכולוגית כמבנה אישיותי המייצג את ה"עצמי" ומתבטא בתחושה של הפרט שהוא מנתב את עתידו ומשפיע על החלטות הנוגעות לחייו. לפיכך, מדד העצמה פסיכולוגית מבטא מידת כושר מנהיגות ושליטה במדיניות, וכן מעורבות קהילתית. יתרה מכך, מידת ההעצמה הפסיכולוגית עשויה להבחין בין רמות זיקה של קבוצות שונות למעורבות קהילתית ולפעילות חברתית, והיא קשורה לתפיסת השליטה העצמית של הפרט (Peterson et al., 2006). ואכן, העצמה פסיכולוגית נמצאה כגורם משמעותי בהתפתחות הפרט בחברות מסורתיות (מחג'נה, 2007).

חשוב לציין כי העצמה פסיכולוגית נתרמת מן הפעילות ההתנדבותית (קוליק, 2008). מחקרים הראו שהסתגלות טובה בפעילות ההתנדבותית משפיעה באופן חיובי על כמה תחומים מכריעים בחיי האדם, ובהם התחום הפסיכולוגי, שבו ההסתגלות הטובה מתבטאת במצב רוח חיובי (Fisher & Schaffer, 1993) ובהערכה עצמית גבוהה (Luks & Payne, 1991); התחום החברתי, שבו ההסתגלות מתבטאת בהיעדר תחושת בדידות (Hulbert & Chase, 1991), וברכישת מיומנויות ומשאבים חברתיים (Seville, 1985); ותחום הבריאות, שבו היא מתבטאת ברווחה נפשית וברווחה פיזית (Luks & Payne, 1991). כמה חוקרים השתמשו במונח "העצמה" בתחום ההתנדבות ובחנו את מידת ההעצמה של מתנדבים - משאב ההעצמה ביטא תחושה של יכולת נתינה ממשית לזולת וקידום תהליכים לטובת הקהילה (פישר, 1999). הכוח הנשי נתפס כמשאב חיוני במערכת החברתית בחברת חב"ד. חוקרים הרואים בהעצמה משאב מתארים אותה כתחושת שליטה על הסביבה, שנוצרת במהלך ביצוע תפקיד שיש לו ערך חברתי. במובן זה העצמה היא תחושה של מסוגלות ושיפור ממשי בכמות הידע העומד לרשות האדם, המסייעים לו לפעול ולהסתגל לסביבתו ומאופיינים בתחושת סמכות ואחריות חזרות אמונה בהצלחתו (Solomon, 1985). ההעצמה הפסיכולוגית של השליחות נקשרת לתפיסתו של הרבי מלובביץ' כלפי תפקיד נשי ובנות חב"ד בדורנו. במונחים שהופיעו לימים בעבודות של גיליגן (1995) והרטור (Harter, 2006), שההגישו את רגישות היתר של הנשים לצורכי הזולת ואת גילווי האמפתיה שלהן וביטויי הרגשות כלפי האחר, הרבי מלובביץ' קרא לנשים לאמץ אתיקה של מסירות ואחריות כלפי החברה היהודית

כולה באמצעות פעילות ציבורית (יעקובסון, 1996). אצל נשי חב"ד מתבטאת הפעילות הזאת בעידוד נשים להתוודע אל המסורת היהודית ולהכיר בתפקידן המכריע להמשך קיומו של העם היהודי בארץ ובתפוצות (Fishkoff, 2003). היבט זה ניכר היטב בתיאוריהן של הסטודנטיות את עבודתן של השליחות: הן ראו בשליחות דמויות סמכותיות, אחראיות וחדורות אמונה, העושות כל מה שביכולתן להצלחת פעילות השליחות.

ריבוי התפקידים וחינוך הילדים כמודל תפקודי רצוי לאם היהודייה דפוסי התנהגות, חוקים ויחסים בין-אישיים המשמשים את הפרט במערכת החברתית, מהווים זירות ללמידה תרבותית ומספקים לבעליהם הון חברתי (Coleman, 1990). הקונפליקט בית-עבודה עלול להשפיע על גיבוש הזהות החברתית, והשפעתו נעוצה ביחס שהפרט מעניק לכל אחד משני תחומי חיים אלו - הענקת חשיבות גבוהה יותר לאחד התחומים על פני השני מניבה דפוס קונפליקט בהתאם (Cinamon & Rich, 2002). תיאורי הסטודנטיות הצביעו על תפיסת השליחות כנשים המתמרנות בהצלחה רבה בין תפקידיהן כאמהות למשפחות ברוכות ילדים (בדרך כלל) ובין תפקידיהן כשליחות. יתרה מכך, במערך השליחות מתפקדת השליחה לעיתים כמנהלת המוסד החינוכי שהוקם במסגרת שליחותה. גם כשמדובר בפעילותה הענפה בתחומים שונים, עבודתה של השליחה תובענית ובעלת אופי ניהולי, המתבטא בנטילת אחריות ועשייה מתמדת. לאור זאת, תפיסת הסטודנטיות את השליחות כמנהיגות מצליחות ראויה להערכה.

פרידמן (Friedman, 2006) סובר כי הצלחה בעולם העבודה המודרני תלויה באיזון בין "עבודה" ל"משפחה". לדעתו, כדי להצליח נדרשים העובדים לשלב בין שלוש יכולות מרכזיות שעליהן לבוא לידי ביטוי בתחומי חייו של כל פרט - עבודה, משפחה, קהילה וצמיחה אישית: אותנטיות (authenticity), המתייחסת לנטייה או למצב סובייקטיבי שבו הפרט חש כי הוא מתנהג ופועל באופן נאמן למחשבותיו ולרגשותיו הפנימיים חרף השפעות חיצוניות; יושרה (integrity), המתבטאת בהגינות, בכנות או בטוהר; ויצירתיות (creativity). יש לציין כי שלוש היכולות האלה עלו בדברי הסטודנטיות כשתיארו את השליחות כ"בְּלִבוּסְטָה" - כינוי לבעלת הבית (במקור מיידיש) המנהלת ביעילות, בחריצות, בשיטתיות, בקפדנות ובאהבה את התנהלות ביתה ומשפחתה - וכאם למופת. הסטודנטיות הללו ושיבחו את השליחות שהצליחו לשלב בין פעילותן כשליחות ובין היותן "בְּלִבוּסְטָה", כפי ששמתמע מדבריהן למשל על סעודות השבת המושקעות שהכינו ועל התחושה החמימה שהעניקו לכל אורח שנקלע לביתן כאילו הוא בן בית יחיד, תיאורים הכוללים אותנטיות ויצירתיות, ואף יושרה וכנות.

אנרגיה בלתי נדלית

בדברי הסטודנטיות תוארו השליחות גם כבעלות אנרגיה רבה ואף כבעלות כוחות על-אנושיים. לאנרגיה השלכות חיוביות רבות - היא גוררת התרגשות ויוצרת התלהבות ומשמעות בחיי העבודה, והיא אחת התכונות המרכזיות לאפיון יעילות של מנהיגים (Evink, 2000). קלוסון והסקינס (Clawson & Haskins, 2000) הציגו כמה היבטים לאפיון המושג "אנרגיה": אנרגיה פיזית - מתייחסת למאמץ שמשקיע העובד בעבודתו; אנרגיה מנטלית - מתייחסת לריכוז ולמחשבה שמשקיע העובד; אנרגיה רגשית - מתייחסת למשמעת ולמסירות שמזינות את האנרגיה הפיזית והמנטלית; ולבסוף אנרגיה רוחנית - המזינה חדוות חיים, התלהבות, ביטחון עצמי ותושייה.

סוגי האנרגיות האלה באו לידי ביטוי בתיאוריהן של הבנות כלפי השליחות, לדוגמה - **אנרגיה פיזית**: "לוותר על הפרטיות שלך בכל רגע נתון ביממה, לתת בלי גבול, לחייך גם כשלא נוח בכלל, להבין שמילה טובה אחת שתגידי למישהו יכולה לשנות את העולם שלך" (חיה); **אנרגיה מנטלית**: "מעבר להתנהגותה החסידית כל כך, יש לציין את התנהגותה היוצאת מגדר הרגיל כלפינו, הבנות. האכפתיות, ההתמסרות והדאגה הכנה, כאילו היינו חלק ממשפחתה" (נחמה-דינה); **אנרגיה רגשית בלתי נדלית**: "השליחה שלנו אף פעם לא התלוננה למרות שאם היא הייתה רוצה היא הייתה מוצאת על מה להתלונן", או "השליחה קיבלה תמיד כל דבר באופן חיובי. העלימה עין מקשיים ומכשולים והמטרה תמיד עמדה ברורה מולה" (חוי); **ואנרגיה רוחנית** ללא גבול: "השליחה כל הזמן חושבת איך אפשר לקרב עוד יהודים, היא מוסרת הרבה שיעורים לנשים ומשפיעה עליהם המון יחדות וחסידות. חיה מוקדשים לטובת יהודים אחרים" (דבורה-לאה).

מגבלות המחקר נובעות מן הצורך לשמור על אנונימיות. ללא מגבלת האנונימיות מומלץ לערוך מחקר אורך המאפשר לעקוב אחר הסטודנטיות לאורך שנים ולבחון את מידת השפעתה של השליחות החינוכית על הכנתן לקראת בניית ביתן הפרטי ועל הכשרתן לקראת הבחירה בעיסוקיהן לעתיד, לאור העובדה שהשליחות מדגימות הלכה למעשה את יכולותיהן של הנשים לעמוד בדרישות ריבוי התפקידים בבית ומחוצה לו, לרבות הנהגת קהילה.

סיכום

חסידות חב"ד שותפה לחברה החרדית מבחינה רעיונית ומבחינה מעשית. עם זאת, התייחסותה לעולם המודרני שונה, והיא נובעת ממשנתו של הרבי מלובביץ' כמנהיג שדאג בפועל למצבו הרוחני של עם ישראל כולו. בתחום המגדר טיפח הרבי העצמה נשית, הורה לנשים ללמוד

תורה בכלל ואת מחשבת החסידות בפרט, ודרש מהן למלא תפקיד פעיל כחסידות וכשליחות. סטודנטיות בחסידות חב"ד נחשפות למודל תפקידים מורכב שהן מחקות בשליחותן החינוכית, אף שערך השליחות נוכח כבר בתהליך התבגרותן (דקל, 2009). מלבד הבדידות הפיזית שמזמנת השליחות לאור הנטייה החרדית להיבדל ולהסתגר, הבחירה בחיי שליחות היא ביטוי מרשים לתופעה חברתית ייחודית של נשים המקדישות את עצמן לתיקון עולם.

ממחקר זה עולה כי השליחות בעיני הסטודנטיות הן דמויות מרכזיות במפעל השליחות. הן רואות בשליחות דמויות שמתנדבות בעלות כוח ארגוני, רגשי וניהולי, המצליחות להוביל תהליכים ומקריבות את עצמן למען הקהילה. השליחות הן מנהיגות בקהילותיהן ובד בבד מנהלות בית פרטי, ויש להן תכונות אופי המצטיינות בניהול מערכות יחסים בסגנון דמוקרטי ומשתף. העובדה שהשליחות אינן זונחות, ולו לרגע אחד, את תפקידיהן כנשים וכאימהות, ושהן מצליחות לתמרן ולשלב בין שני תפקידים אלו, מעוררת התפעלות. הואיל וניכר שהשליחה היא דמות לחיקוי ומקור השראה לסטודנטיות, ניתן לקבוע כי מפעל השליחות החינוכית מטעם המכללה הוא מנוף לפיתוח הזהות הנשית החסידית של הסטודנטיות בה, ומשמש "כור היתוך" לשליחותן שלהן בעתיד.

מקורות

- בילן, י' (2016). **אתנו יותר מתמיד: הנכחת הרבי בחב"ד המשיחית**. רעננה: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.
- בילן, י', ומרק, צ' (2018). **"ופרצת ימה וקדמה, צפונה ונגבה"**: פריצת גבולות ומשיחיות בחסידויות חב"ד וברסלב. בתוך ה' זובידה ור' ליפשיץ (עורכים), **עצור - אין גבול! על גבולות והיעדרם, ישראל 2017** (עמ' 575-590). תל אביב: ידיעות אחרונות.
- בראון, ב' (2017). **מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים**. תל אביב: עם עובד.
- בראון (הויזמן), א' (2012). **"אנא אפלח"**: נטילת עול הפרנסה על ידי הנשים החרדיות, הצדקותיה והשלכותיה. **תרבות דמוקרטית**, 14, 45-92.
- גבתון, ד' (2001). תיאוריה המעוגנת בשדה: משמעות תהליך ניתוח הנתונים ובניית התיאוריה במחקר איכותי. בתוך נ' צבר-בן יהושע (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותי** (עמ' 195-227). לוד: דביר.
- גיליגן, ק' (1995). **בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה** (תרגום: נ' בן חיים). תל אביב: ספריית פועלים.

- גליצנשטיין, א"ח (תשנ"ג). **שערי החכמה העליונה: על החובה והזכות לעסוק בתורת החסידות, פנימיות התורה, בדורות האחרונים דוקא. כפר חב"ד: קה"ת.**
- דקל, ש' (2009). **עולמן של מתבגרות בחברת חב"ד: ניתוח אקולוגי של תפיסת תפקידי נשים ואוריינטציות עתיד. עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה.**
- הרצוג, ח' (1994). **נשים ריאליות: נשים בפוליטיקה המקומית בישראל (מחקרי מכון ירושלים למחקרי מדיניות, מס' 51). ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.**
- וולף, ז' (תשס"א). **אל נשי ובנות ישראל: האשה, האם והבת היהודייה, בראייתו של הרבי מליובאוויטש. כפר חב"ד: קה"ת.**
- וייל, א' (2009). **תחילתה של תקופת הנשים: נשים ונשיות במשנתו של הרבי מלובביץ'. אקדמות, כב, 61-85.**
- וידר-כהן, א' (2013). **דברי פתיחה לכנס. להיות אשה יהודייה, 6, 13-17.**
- ויינרוט, א' (2001). **פמיניזם ויהדות. תל אביב: משכל.**
- כפר, מ' (תשע"ח). **דפי מידע לסטודנטיות במכללת בית רבקה. כפר חב"ד: מכללת בית רבקה.**
- יעקובסון, ס' (1996). **הדרך לחיים של משמעות: חוכמת הרבי מנחם מענדל שניאורסון. תל אביב: אריה ניר.**
- כהן, ט' (2000). **"מנשים באוהל תבורך" - האומנם? מרים, דבורה ואסתר כנשים מנהיגות בחברה פטריארכלית. בתוך ח' עמית (עורכת), אחריו: על מנהיגות ומנהיגים (עמ' 179-188). תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור.**
- כהן, ט' (2006). **מנהיגות דתית נשית: האורתודוקסיה המודרנית בישראל כמקרה-מבחן. תרבות דמוקרטית, 10, 251-296.**
- כהן, ט' (2013). **בשער הספר. להיות אשה יהודייה, 6, 9-11.**
- כהן, י' (תשס"א). **מחשבת החסידות. כפר חב"ד: ספריית אשל.**
- כהנר, ל' (2017). **על "קו תפר" תרבותי וגאוגרפי: "חרדיות מודרנית" במרחב העירוני. תרבות דמוקרטית, 17, 159-202.**
- כץ, י' (2015). **התקדשותו של בית ומספרו: תנועת חב"ד ו"בית משיח" שברחוב Eastern Parkway 770 בניו יורק. דעת, 78, 107-127.**
- לבנטל, נ' (2002). **האישה בחסידות. דימוי, 21, 27-31.**
- ליאון, נ', ולביא, ע' (2014). **"להגדיל את היש": פמיניזם דתי בשיח רבניות מחזקות בישראל. סוגיות חברתיות בישראל, 18, 30-60.**
- ליוש, ב' (2014). **נשות הסף: נשים חרדיות מול השינוי המודרני. תל אביב: רסלינג.**

- ליוש, ב' (2015). דרכי התמודדות של נשים חרדיות עם שינויים המתחוללים בחברתן בתחומי ההשכלה, התעסוקה והפנאי. **חקר החברה החרדית**, 3, 26-55.
- מחג'נה, ס' (2007). **אוריינטציה עתיד: טבעה ומשמעותה בקרב מתבגרות ממגזרים שונים בחברה הערבית**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה.
- מסארוה סרור, א' (2017). **נשות המסגד: למידה חתרנית של ידע דתי**. תל אביב: רסלינג.
- ניסילביץ, מ' (תשס"ד). **התניא קדישא וכוחו האלוקי**. קריית מלאכי: אחדות ישראל בהפצת המעיינות.
- פישר, א' (1999). **הקשר בין תחושת העצמה לבין התנדבות ומעורבות בקהילה בקרב בני נוער**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן.
- פישר, ה' (2004). **המין הראשון: הכישרונות הטבעיים של נשים וכיצד הן משנות את העולם** (תרגום: ע' עופר). תל אביב: אריה ניר.
- פלגיה-הקר, ע' (2009). **האם כסובייקט: על האם ועל האימהות בתיאוריה הפסיכולוגית**. בתוך א' פרוני (עורכת), **אמהות: מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר** (עמ' 71-90). ירושלים: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- פרייחזון, ל' (2013). **החינוך החרדי בישראל: בין משפט, תרבות ופוליטיקה**. שריגים: נבו.
- פרידמן, א' (2011). **מחוברות: אמהות ובנות**. בני ברק: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- פרידמן, מ' (1988). **האשה החרדית**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פרידמן, מ', והיילמן, ש' (2011). **הרבי מלובביץ': מנחם מנדל שניאורסון בחייו ובחיים שאחרי חייו** (תרגום: ע' כרמל). אור יהודה: דביר.
- צבר-בן יהושע, נ' (עורכת). (2001). **מסורות וזרמים במחקר האיכותי**. לוד: דביר.
- צרפתי, א', ולירין-אלפר, ד' (2010). **"ברוך שלא עשני אשה?"**: ניצני שיח נשי-פמיניסטי בעיתונות החרדית המסחרית. **קשר**, 40, 126-138.
- קהת, ח' (2001). **שוויון מגדרי: פולמוס דתי או פולמוס חברתי**. להיות אשה יהודייה, ב, 45-64.
- קוליק, ל' (2008). **הקשר בין משתנים אישיים ומשנתני הקשר של בני נוער מתנדבים ובין תגובותיהם להתנדבות**. **מגמות**, 3(3), 576-605.
- קוליק, ל' (2014). **עמדות כלפי עולם העבודה וחוסן תעסוקתי בקרב נשים חרדיות עובדות**. **גדיש**, יד, 86-95.

קמינצקי, י"י (תשס"ד). **קיצור תולדות חב"ד**. כפר חב"ד: המעיין החסידי. קפלן, ק' (2007). **בסוד השיח החרדי**. ירושלים: מרכז זלמן שזר.

קראוס, י' (2007). **השביעי: משיחיות בדור השביעי של חב"ד**. תל אביב: ידיעות ספרים.

רוזנברג-פרידמן, ל' (2006). שמרנות פורצת דרך: לדמותן של מנהיגות ציוניות-דתיות בתקופת היישוב. בתוך מ' שילה וג' כ"ץ, **מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה** (כרך א, עמ' 409-438). שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.

שויער, ש' (2006). **הורות סמכותית ואוריינטציות עתיד בקרב מתבגרים: דיווחי הורים ומתבגרים**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה.

שחר, ר' (1995). מנהיגות של נשים וגברים בארגונים: הדמיון והשוני. בתוך ש' לוי וא' אלון (עורכים), **פוליטיקה זה כן בשבילי: הזרמים לפיתוח קריירה ציבורית ופוליטית בישראל** (עמ' 9-18). תל אביב: שדולת הנשים בישראל.

שלסקי, ש', ואריאלי, מ' (2001). מהגישה הפרשנית לגישות הפוסט-מודרניסטיות בחקר החינוך. בתוך נ' צברבן יהושע (עורכת), **מסורות וזרמים במחקר האיכותי** (עמ' 31-76). לוד: דביר.

שניאורסון, הרבי מ"מ (תש"ן). **אגרות קודש מאת הרבי מליובאוויטש**. ניו יורק: קה"ת.

שקולניק, ד' (2001). בקול ייחודי: "דת נשית" של סטודנטיות להוראה במכללה דתית. **להיות אשה יהודייה**, ב, 309-325.

Abrams, R. (1997). *Jewish women in the international woman suffrage Alliance 1899-1926*. Doctoral dissertation, Brandeis University, Waltham, MA.

Agars, M. D. (2004). Reconsidering the impact of gender stereotypes on the advancement of women in organizations. *Psychology of Women Quarterly*, 28, 103-111.

Astin, H. S., & Leland, C. (1991). *Women of influence, women of vision: A cross-generational study of leaders and social change*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22(6), 723-742.

- Bronfenbrenner, U. (1989). Ecological systems theory. *Annals of Child Development, 6*, 187–249.
- Bronfenbrenner, U. (1995). Developmental ecology through space and time: A future perspective. In P. Moen, G. H. Elder Jr. & K. Lüscher (Eds.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development* (pp. 619–647). Washington, DC: American Psychological Association.
- Charmaz, K. (2003). Grounded theory. In J. A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods* (pp. 81–110). London, England: Sage.
- Cinamon, R. G., & Rich, Y. (2002). Profiles of attribution of importance to life roles and their implications for the work–family conflict. *Journal of Counseling Psychology, 49*(2), 212–220.
- Clawson, J. G., & Haskins, M. E. (2000). Beating the career blues. *The Academy of Management Executive, 14*(3), 91–102.
- Coleman, J. C. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cote, J. E., & Levine, C. G. (2002). *Identity formation, agency, and culture: A social psychology synthesis*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Daniels, A. (1988). *Invisible careers: Women civic leaders from the volunteer world*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2018). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (5th ed., pp. 1–26). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Eagly, A. H., & Blair, T. J. (1990). Gender and leadership style: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 108*(2), 233–256.
- Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review, 109*(3), 573–598.
- Eagly, A. H., Karau, S. J., & Makhijani, M. G. (1995). Gender and the effectiveness of leaders: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 117*(1), 125–145.
- Eliezrie, D. (2016). *The secret of Chabad: Inside the world's most successful Jewish movement*. London, England: Toby Press.

- Evink, J. R. (2000). Leadership and spirit: Breathing new vitality and energy into individuals and organizations. *The Academy of Management Executive*, 14(2), 128–131.
- Fisher, L. R., & Schaffer, K. B. (1993). *Older volunteers: A guide to research and practice*. Newbury Park, CA: Sage.
- Fishkoff, S. (2003). *The Rebbe's army: Inside the world of Chabad-Lubavitch*. New York, NY: Schocken Books.
- Flanagan, C. A., Bowes, J. M., Jonsson, B., Csapo, B., & Sheblanova, E. (1998). Ties that bind: Correlates of adolescents' civic commitments in seven countries. *Journal of Social Issues*, 54(3), 457–475.
- Friedman, S. D. (2006). Learning to lead in all domains of life. *The American Behavioral Scientist*, 49(9), 1270–1297.
- Harter, S. (2006). Developmental and individual difference perspectives on self-esteem. In D. K. Mroczek & T. D. Little (Eds.), *Handbook of personality development* (pp. 311–334). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Helgesen, S. (1995). *The female advantage: Women's ways of leadership*. New York, NY: Doubleday.
- Hulbert, J. R., & Chase, R. A. (1991). *Retiree volunteers and the agencies they serve: A national survey* (Report prepared for the National Retiree Volunteer Center). St. Paul, MN: Amherst H. Wilder.
- Josefowitz-Siegel, R. (1997). "I don't know enough": Jewish women's learned ignorance. In R. Josefowitz-Siegel & E. Cole (Eds.), *Celebrating the lives of Jewish women: Patterns in a feminist Samplers* (pp. 201–210). New York, NY: Harrington Park Press.
- Kark, R., & Eagly, A. H. (2010). Gender and leadership: Negotiating the labyrinth. In J. C. Chrisler & D. R. McCreary (Eds.), *Handbook of gender research in psychology* (pp. 443–468). New York, NY: Springer.
- Loewenthal, N. (2000). "Daughter/wife of Hasid" – Or: "Hasidic woman"? *Jewish Studies*, 40, 21*–28*.
- Lucius-Hoene, G., & Deppermann, A. (2000). Narrative identity empiricized: A dialogical and positioning approach to autobiographical research interviews.

- Narrative Inquiry*, 10(1), 199–222.
- Luks, A., & Payne, P. (1991). *The healing power of doing good: The spiritual benefits of helping others*. New York, NY: Fawcett Columbine.
- Mintz, J. R. (1992). *Hasidic people: A place in the new world*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mowen, J. C., & Sujan, H. (2005). Volunteer behavior: A hierarchical model approach for investigating its trait and functional motive antecedents. *Journal of Consumer Psychology*, 15(2), 170–182.
- Negrey, C. (1993). *Gender, time, and reduced work*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Peterson, N. A., Lowe, J. B., Hughey, J., Reid, R. J., Zimmerman, M. A., & Speer, P. W. (2006). Measuring the intrapersonal component of psychological empowerment: Confirmatory factor analysis of the sociopolitical control scale. *American Journal of Community Psychology*, 38, 287–297.
- Rapaport-Albert, A. (2013). From woman as Hasid to woman as “Tsadik” in the teachings of the last two Lubavitcher rebbes. *Jewish History*, 27(2–4), 435–473.
- Seville, J. (1985). The Good Samaritan program: Patients as volunteers. *Activities, Adaptation and Aging*, 6(3), 73–78.
- Shye, S., Lazar, A., Duchin, R., & Gidron, B. (2000). *Philanthropy in Israel: Patterns of giving and volunteering of the Israel public* (Research report). Beersheba: Israeli Center for Third Sector Research, Ben-Gurion University of the Negev.
- Solomon, B. B. (1985). How do we really empower families? New strategies for social work practitioners. *Family Resource Coalition Report*, 3, 2–3.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing Grounded Theory* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Weiss, J. G. (1997). *Studies in East European Jewish mysticism and Hasidism* (2nd ed.). Portland, OR: The Littman Library of Jewish Civilization.
- Wilson, J., & Musick, M. A. (1999). Attachment to volunteering. *Sociological Forum*, 14(2), 243–272.

- Wood, J. T., & Fixmer-Oraiz, N. (2017). *Gendered lives: Communication, gender, and culture*. Boston, MA: Cengage Learning.
- Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment theory: Psychological, organizational, and community levels of analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), *Handbook of community psychology* (pp. 43–63). Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishers.

הערות

- 1 אחת הפרקטיקות שנהגו בחסידות חב"ד הייתה "כתיבה לרבי": בכל שאלה או בנקודת הכרעה משמעותית נהגו החסידים, וודאי אלו שמקום מגוריהם לא היה בברוקלין, לשלוח מכתב לרבי ולבקש בו את עצתו או ברכתו. לדוגמה, לפני שבחור ובחורה "סוגרים" שידוך - בחסידות חב"ד מקובל ששדכנית או שדכן מפגישים שני צעירים באמצעות תיווך הוריהם, ולאחר שהם נפגשים כמה פעמים הם מחליטים יחד אם להינשא זה לזו - נהגו החסידים לשלוח מכתב לרבי וביקשו את ברכתו, ומשהתקבלה ברכתו של הרבי "נסגר" השידוך והתפרסם בפומבי. מאז פטירתו של הרבי בשנת 1994 ממשיכים חסידי חב"ד (מכל הקבוצות השונות בחסידות) לנהוג בפרקטיקה זו. יש שכותבים מכתב ומבקשים בו לקבל ברכה מן הרבי ושולחים אותו אל קברו (בעגה החב"דית: "הציון של הרבי"). קבוצות חסידים אלו מאמינה שעצם שליחת הבקשה לקברו של הרבי תעשה את פעולתה, ושהרבי ידע למצוא את הדרך לשלוח את התשובה לשואל וכיצד להעניק לו את הברכה. חסידים אחרים נוהגים להכניס את שאלתם לאחד מכרכי סדרת "אגרות קודש" - סדרה המאגדת את רבבות המכתבים שהשיב הרבי במשך השנים לפונים אליו. חסידים אלו נוהגים להכניס את המכתב לאחד מן הכרכים, לפתוח את הכרך במקום שבו המכתב הונח ולמצוא בטקסט שנפתח רמז לתשובתו של הרבי בעיניהם. להרחבה על פרקטיקה זו ראו: בילו, 2016, עמ' 71.

על המחברות

שלומית דקל היא חברת יחידת המחקר ומדריכה פדגוגית במכללת "בית רבקה" בכפר חב"ד. היא מרצה על תחומי הפסיכולוגיה העוסקים בהתפתחות האדם בהקשרים חינוכיים במכללה האקדמית הדתית לחינוך "שאנן" בחיפה. בין תחומי מחקרה: מגדר, הורות ומשפחה, אוריינטציית עתיד, הכשרה להוראה בהקשרים התפתחותיים וחסידות חב"ד.

ד"ר גיטה רוקח היא חברת יחידת המחקר ומרצה במכללת "בית רבקה" בכפר חב"ד, וחברת סגל במכללה האקדמית הדתית לחינוך "שאנן" בחיפה. בין תחומי מחקרה: כושר השתנות קוגניטיבי, למידה מתוכנת ואוריינטציה דתית.